

birga, kadın eli kaşık sapından kararır, elin ağzı torba değil ki çekip büzesin, destursuz bağa gireni sopa ile kovalarlar, bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır, bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır, bir baş soğan bir kazanı kokutur, ananın aşısı - tandırın başı, aç köpek fırın deler kabilar o'zbek tilida kuzatilmaydi.

Xullas, uzoq tarixiy davrda hamnafas, inoq yashab kelgan turk va o'zbek xalqining lug'at qatlami ko'p jihatdan bir-biriga o'xshash. Jumladan, xalq og'zaki ijodi namunasi sanalgan barqaror birliklarning har ikki tildagi shaklan va mazmunan uyg'unligi bu tillar qadimdan bir ildiz asosida shakllanganligidan dalolat beradi. Mazkur xalqlarning ko'p yillar davomida ayro-ayro yashab mustaqil istiqomat qilishi evaziga ular lug'at qatlamidagi barqaror birliklar sirasiga turli tafovutlar kelib chiqishga sabab bo'lgan, deb xulosa chiqarishimizga asos bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rashidova U. O'zbek tilidagi somatik iboralarining semantik-pragmatik tahlili (ko'z, qo'l va yurak komponentli iboralar misolida): Filol. fan. falsafa dok. (PhD)dis. ...avtoref. - Samarqand. 2018. -B.51.
2. Jumayeva Z. Frazelogik birliklarning semantik va lingvokulturologik tadqiqi: Filol. fan. falsafa dok. (PhD)dis. ...avtoref. -Jizzax. 2021.
3. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari: Filol.fan.d-ri.dis. ...avtoref. -Toshkent, 1993. -B47.
4. Mamatov A. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari: Filol.fan.d-ri.dis. ...avtoref. -Toshkent, 2000. -B56.
5. Jo'rayeva B. O'zbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari. Filol.fan. doktori (DSc) diss. - Samarqand, 2019. B.93
6. Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993. III. Baskı
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. -T.: O'qituvchi, 1978.

O'ZBEK ADABIYOTIDA TARIXIY MAVZUDAGI ZAMONAVIY PENTOLOGIYA

D.U.Mamanova a

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

“O'zbek tili va adabiyot, rus tili bilan” kafedrasi

o'zbek tili fani o'qituvchisi

Anotatsiya. Ushbu maqolada Sa'dixon Mavlavixon o'g'lining “Tanazzul” pentologiyasi va roman badiiyati atroflicha tahlil qilingan. Bu roman o'zbek adabiyotidagi ikkinchi pentologiya hisoblanib, yozuvchi ijodiy rejasi va maqsadi

haqida ham ba'zi ma'lumotlar keltirilgan. Yozuvchining birinchi asari bo'lishiga qaramay tarixiy haqiqat va badiiy to'qima mutanosibligi misollar orqali tahlil qilingan. Qolaversa, bu davr yoritilgan boshqa romanlar bilan munosabati ham qiyoslangan. Asar til xususiyati jihatidan turli shevalardan obrazlar nutqida foydalanib tarixiy makon-zamon yaratilganiga to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, to'qima obrazlardagi ishqiy munosabatlarning boshqa asarlardagi obrazlar bilan aloqadorligi qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, pentologiya, asar g'oyasi, muallif ijodiy maqsadi, asar tili, sheva, lahja, badiiy to'qima, tarixiy haqiqat.

Qadim-qadim necha ming yilliklarni bosib o'tgan va o'tayotgan tarix qanchadan qancha sir-sinoatlarni o'z bag'riga olib barchani lol qoldirib kelmoqda. Ba'zan sharqiroq suvdek noaniq, tinch turgan suvdek aniq namoyon bo'ladi. Yurtimiz tarixi ham juda boy o'tmish voqealariga ega. Bunda Qo'qon xonligi va adabiy muhiti o'ziga xosdir. "Qo'qon xonlari shajarasi XVIII asr boshlarida ming urug'ining hokimiyatni egallab o'zini xon va Qo'qonni xonlik deb e'lon qilishidan boshlanib XIX asr oxirlariga qadar davom etadi. Norbo'tabiydan Xudoyorxongacha bo'lgan hukmronlik davrida ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-madaniy, harbiy sohalarida turli o'zgarishlar bo'lishi bilan bir qatorda toj-u taxt talashlar, qirg'inbarot urushlar, qo'zg'alon va qon to'kishlardan holi bo'lmadi." [3. 250-b] Bu davr yoritilgan badiiy, tarixiy, ilmiy asarlar bundan guvohlik beradi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar," "Mehrobdan chayon" romanlari ham Qo'qon xonligi tarixini aks ettirar ekan, undan ilhomlangan holda Qo'qon xonligi haqida yozilgan Sa'dixon Mavlavixon o'g'li Eshonjonovning "Tanazzul" romani ham diqqatga sazovordir. Asar yozuvchining ilk asari bo'lishiga qaramay badiiyati, tarixiy voqealarning badiiy jihatdan berilishi, tarixiylik tamoyili, estetik jihatlari bilan o'quvchilarni jalb etadi. Yaqin yillar ichida yaratilgan bo'lishiga qaramay o'z kitobxonlariga ega bo'lgan asar besh kitobdan iborat pentalogiyadir. Yozuvchining ijodiy rejasi ham pentalogiya yaratish edi va bunga ham erishdi.

Yozuvchi haqida professor Qozoqboy Yo'ldoshev "Katta hayotiy tajribaga ega, asl kasbi me'mor bo'lishiga qaramay, tarixni badiiy jonlantirishga qiziqadigan Sa'dixon Mavlavixon o'g'li o'zining "Tanazzul" deb nomlangan pentologiya – beshligida millatimiz tarixidagi g'oyat murakkab, chigal va qora kunlarni aks ettiradi. Qizig'i shundaki, badiiy asarlar, ayniqsa, tarixiy yo'nalishdagi ko'plab bitiklar bilan tanishgan bo'lsa-da, Sa'dixon shu vaqtga qadar badiiy asar tugul birorta ham maqola ham yozgan emasdi. Ammo boshlovchi yozuvchi marhum Murodjon Mansurning "Judolik diyori" romanidan keyin o'zbek adabiyotidagi ikkinchi pentologiyani yaratishga jazm qila bildi." [5. 4-b] deya e'tirof etadi.

"Tanazzul" romani yorqinlik bilan yaqin o'tmish aks etgan, badiiy voqealar, tarixiy shaxslar va makon-zamon, hayot haqiqati hamda tarixiy biografiyani o'z ichiga oladi. Asarda XIX asr 2-choragi Qo'qon xonligining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy, harbiy jabhalari va Xudoyorxon davri tarixi uning Musulmonqul mingboshi va qipchoqlar ustidan qozongan g'alabasi, Qo'qon-Buxoro munosabatlari, Qo'qonga Rossiyaning hujumi kabi tarixiy haqiqatlar badiiy to'qimaga mutanosib yozilgan.

“Tanazzul” romanida Qo’qon xoni Sheralixon (1842-1845) davridan boshlab asosiy voqealar Xudoyorxon (1845-1858, 1863-yil 4 oy 1865-1875), davri uning to’rt marta taxtga kelishi va ketishi batafsil badiiy bo’yoqlar bilan yozilgan. Asar tarix, makon-zamon, haqiqat, badiiylik o’rtasidagi mutanosiblikka adabiy badiiy jihatdan tavsif beradi. Naim Karimov tarixiy janr haqida “...Tarixiy mavzuga murojaat etishdan maqsad kitobxonni tarixiy o’tmishdagi muhim voqealar, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bilan tanishtirish, ularda o’z xalqining tarixiy o’tmishiga nisbatan hurmat uyg’otish va shu yo’l bilan ma’rifatli avlodni tarbiyalash...” dek talabni bajaradi. Haqiqatdan ham asardan kelib chiqqan holda va yozuvchi bilan suhbat jarayonida avvalo Vatan tarixini aks ettirish va shu asnoda yozuvchining bobokalonlarining Qo’qon xonligiga va xonlarga yaqin aloqada bo’lgan pirlar bo’lganligini yoritishni maqsad qilgan. Buni asarning havolasida “Buzrukxon to’ra Shokirxon to’ra o’g’li – otamning bobosi, mening bobokalonim, nasl-nasablari Xo’ja Ahmad Yassaviyga borib taqaladi. O’ratepa bekligida mushovir lavozimida xizmat qilganlar. Har yili O’ratepa bekligidan Qo’qon xonligiga yillik boj olib borganlar. 1866-yil oktabr oyida Fon Kaufman bilan bo’lgan jangda shahid bo’lganlar. Jasadlari O’ratepa shahrining Nayman guzaridagi hovlimizga dafn qilingan. Qabrlari hozirgi kunda ham mavjud.” [4. 76-b] - deya o’z ijodiy maqsadni amalga oshirgan holda tarixiy roman yozishga muvaffaq bo’lganlar. Hozirda Farg’ona, Andijon, Marg’ilon, Namangan kabi viloyatlarga aylangan Qo’qon xonligi tarixi va shu zamin tarixini badiiylashtirgan holatda o’z ijodiyoti bilan boyitilgan roman ham diqqatga sazovordir.

Yozuvchining yetakchi g’oyasi, konsepsiyasi, estetik ideali, tarixiy haqiqat va badiiy to’qimaga mutanosibligi asarning badiiy estetik jihatdan salmog’ini oshirgan. Buni Xudoyorxon va qipchoqlar qirg’ini, qipchoqlar va qorachopon o’rtasidagi munosabat, Xudoyorxonning hokimiyat tepasiga kelishi, Rossiyaning O’rta Osiyoni bosib olishga bo’lgan harakatlari, “Hokimoyim va haram ahli, Saidbek va Oltinoy munosabati, Saidbekning Rossiyada o’qib kelishi va boshqa ko’plab o’rinlarda ko’rish mumkin. Tarixiy va to’qima qahramonlar ularga yondosh hatto, epizidik hamda qistirma obraz vositasida voqealar tizgini ketma ketlikda olib borilgan. Asar kompozitsiyasi ham shunga xizmat qiladi. Roman konfliktik obrazlar vositasida kulminatsion nuqtadan boshlanadi.” [2. 67-b] Unda Xudoyorxonning bir necha urinishlari zoya ketgandan so’ng “Toshkent itoatdan bosh tortdi” - deb Normuhammad qo’shbegi bilan kelishgan holda Toshkentga hujum qilish bahonasida qipchoqlarning peshvosi Musulmonqul mingboshini yo’q qilish va qipchoqlar qirig’inini uyushtirishidan boshlanib, ungacha bo’lgan voqea-hodisalar xronologik yoritilib boriladi.

Asarda XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiyaning O’rta Osiyoga hujum boshlashi natijasida chekka hududlar To’ychibek, Qumqo’rg’on, Kattaqo’rg’on qal’alariga hujum qilib egallab, o’z xufyalarini sayohatchi ko’rinishida mamalakat hududiga kirgizib batafsil o’rganadi va bosib olish rejasini tuzadi. Buning ustiga xonlik hukmronligidagi ichki nizolar, Musulmonqul mingboshining o’g’li Abdurahmon

yordamida Xudoyorxonga qarshi kurashning avj olishi, Alimqul ponsodning ham xonga qarshi urushi, harbiy salohiyat qurol-yarog'da qaloqlik - orqada qolishi natijasida Rossiya xonlikni bosib oladi. Bularning hammasi xonlikni asta-sekin yemirib borgan va tanazzulga uchrashiga olib kelgan. Yozuvchi ham shundan kelib chiqib asarni "Tanazzul" deb nomlagan. Romanga o'zbek adabiyotining yetuk namoyondasi Abdulla Qodiriyning "Moziyga qaytib ish ko'rish hayirlik, deydilar." [1. 3-b] gapi epigraf qilib olingan. Bu tarix undagi xato kechirilmasligi, ba'zi hukmlarni chiqarishda undan o'rnak olgan holda ish ko'rishga undaydi. Kelajakdagi voqea-hodisalarga tarixdagi holat ta'sir etmasligi kerak. Lekin afsuski, o'ylanmay, tezlikda, o'zgalarning turli fikriga quloq solish, jahl va sarxushlik oqibatida bajarilgan ish hech ham yaxshilikka olib kelmagan. Tarixda qilingan xato, albatta, zarhal harflar bilan bitilib, insonlar xotirasiga muhirlanib, og'izdan og'izga o'tib avlodlarga yetib keladi va ularning noroziligiga sabab bo'lmay qolmaydi. Afsuski, uni faqat ijobiy ko'rish ilojisiz – amri maholdir. Asarda shu jihatga yozuvchi tomonidan o'zgacha yondoshilganini ko'rish mumkin.

Romanning voqea-hodisalari unga befarq bo'lmagan kishilarda o'ziga nisbatan haqqoniy fikr yuritishga hamda Vatan tarixiga befarq bo'lmaslikka undaydi. Yozuvchi asarda voqealarni izchil aks ettirib, ma'lum bir voqeani sirli qilib keyinroqqa olib qo'yganga o'xshaydi. Bu ba'zi o'rinlarda obrazlar tilidan qistirma voqea kabi beriladi. Xususan, Musulmonqul mingboshining Bilqillamada qo'lga olinishi, Mirzaali o'nboshi tilidan G'ofur ismli navkar yordamida hikoya qilib berish orqali mingboshiga qarshi hamma Chirchiq bo'yida yig'ilganda saroydagi hayot, qipchoqlarni qamal qilishgacha bo'lgan voqealar batafsil aks ettirilgan. Go'yoki, Qodiriy "O'tkan kunlar" ida usta Alimni qistirma obraz kabi kiritgandek asarda voqealar shunday qistirmalar orqali yoritgan.

Asar tarixni yoritgan holda ijodkorning ijodiy maqsadiga xizmat qilgan holatda yoziladi. Buning tarixiy haqiqatga badiiy to'qimani qay tarzda badiylashirganini keyingi tadqiqotlarimiz davomida ilmiy-nazariy, tarixiy va badiiylik tamoyillari jihatidan muvofiqligi qiyosiy tahlil qilinadi. Demak, asar adabiy jamoatchilikka taqdim etilgan ekan, u badiiy to'qima va tarixiy haqiqatga mutanosib yozilgan bo'lib, yozuvchi o'z maqsadiga erishgan holda roman g'oyasini ham to'laqonli ifodalashga erishgandir. Ushbu jihatlarni inobatga olgan holda ushbu roman-pentologiyani barcha adabiyot muxlislari uchun mutolaa qilishni tavsiya etamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar", - T.;, "Navruz", 2019. 3-bet
2. Mamanova, D. (2024). "TANAZZUL" ROMANIDA MUSULMONQUL MINGBOSHI OBRAZINING TAVSIFI. *Interpretation and researches*, (4 (26)). - 61-64 b.

3. Mamanova, D. (2024). ARTISTIC PARALLELISM IN THE NOVELS “DECLINE” AND “THE SCORPION FROM THE ALTAR”. *Analysis of world scientific views International Scientific Journal*, 2(1), 249-254.

4. Sa’dixon Mavlavixon o’g’li. “Tanazzul” II kitob, - T; “Turon zamin ziyo”, 2015. - 344 b.

5. Yo’ldoshev. Q. Badiiyatdan nurlangan tarix. “Tanazzul” romaniga taqriz. T: “O’qituvchi”, 2019. - 376 b.

6. Mamanova, D. (2024). THE PROPORTIONALITY OF THE RUSSIAN ATTACK ON THE KOKAN KHANATE TO THE HISTORICAL REALITY IN THE NOVEL OF DECLINE. *Interpretation and researches*.

DRAMATIK ASARLARDA NOVERBAL VOSITALARNING SOTSIAL XOSLANISHI

R.O.Masharibova

Urganch davlat universiteti akademik

litseyi ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi,

Xorazm Ma’mun Akademiyasi erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada noverbal vositalarning dramatik asarlarda qo’llanilishiga doir fikr-mulohazalar bayon qilingan, unda mustaqillik davrida yaratilgan asarlarning, xususan, dramalarning nolisoniy vositalar yordamida ifodalangan ma’nolari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: drama, nutqiy xoslanish, ijtimoiy xoslanish, verbal, noverbal vositalar, kommunikant, tahlil, tashxis.

Verbal tillar madaniyatga ko’ra o’zaro ajralib turganidek muayyan millatning noverbal tili boshqa millatning noverbal tilidan farqlanadi. Qayd qilish joizki, nisbatan keng tarqalgan jest yaqinlashish yoki taktik aloqadir. Teginish, eng avvalo, muloqotdagi sherikka nisbatan hissiyotlarni ifodalaydi. Qo’pol va og’riqli aloqa agressiya va tazyiq bilan kechadi. Mayin va og’riqsiz aloqalar sherikka nisbatan ishonch va simpatiyadan dalolat beradi.

Nolisoniy axborotni qabul qilishning sezilarli darajada noerkinligi va g’ayriixtiyoriyligidan (g’ayrishuuriy) uning retsipyenti (bu ham sezilarli ongsiz darajada) murojaatning lisoniy mazmunidan ko’ra ko’proq nolisoniy mazmuniga ishonishga moyildir.

Har qanday uchrashuv va xayrlashuvning bevosita atributi qo’l siqishdir. Ushbu holat axborotga boy bo’lishi mumkin, ayniqsa, uning intensivligi va davomiyligi. Quruq qo’llar bilan amalga oshirilgan juda qisqa muddatli va yengil qo’l siqish befarqlikdan dalolat berishi mumkin. Aksincha, davomli qo’l siqish va juda nam qo’llar hayajondan dalolat beradi. Biroz cho’zilgan va tabassum hamda iliq nigoh bilan kechuvchi qo’l siqish do’stona munosabatni namoyon etadi. Agar qo’l siqilganda boshqa odamning qo’li to’liq qamrab olinsa va kaft pastga qarasa, bu hukmron qo’l